

Kodifikace češtiny I

Studijní materiál 4

předložky a předpony (s-, z-, vz-), spojovník, dělení slov

Předložky s-/z-

– psaní se liší podle toho, se kterým pádem se předložka v textu pojí

2. pád – předložka **z/z(e)** = *z talíře, z hlavy, z postele, ze zřetele*

7. pád – předložka **s/s(e)** = *s přítelem, se psem, s každým*

☞ *být _ to, kdo _ koho* (4. pád), *den _ neděle, hodina _ půlnoci* (2. pád)

– užívání výrazů sebou a s sebou

s sebou = ve spojeních jako *brát s sebou, vzít s sebou, nést s sebou, vést s sebou*

sebou = po slovesech, jimiž se označují pohyby, které dělá původce děje **svým tělem**: *mrskat sebou, škubat sebou, pohnout sebou*

– součást spojení jako *jistý (sám) sebou, překvapený sám sebou, rozumí se samo sebou*

Předpony s/s(e)/z/z(e)

Předpona s/s(e)

– význam směřování dohromady (na jedno místo, k sobě): *sejít se, sjíždět se, sbalit, svinout, sešpulit, shrbit, smrštit, splynout, ...*

– význam směřování shora dolů / z povrchu pryč: *seskočit, srazit, sesunout, svlékat, smýt, slízat, ...*

!!! ustálené případy: *schovat se, skonat, skončit, slevit, spálit, spasit, spáchat, stěžovat si, strávit, stvořit, stýskat, sprovodit, stěžít, shora (ze shora), ...*

Přepona z/z(e)

– tvoření dokonavých sloves k nedokonavým protějškům (pokud nemají žádný z významů uvedených u předpony s/s(e)): *zaktualizovat, zbarvit, zmýlit se, zezelenat, zdřevěnět, zbyť, zmoknout, zlámat, ...*

– tvoření dokonavých sloves přímo z podstatných/přídavných jmen: *barva – zbarvit, kapalina – zkapalnit, peníze – zpeněžit, přísnost – zpřisnit, modrý – zmodrat, ...*

!!! ustálené případy: *zhostit se, zkoumat, zkoušet, zkusit, zpěčovat se, zpívat, zpovídat, zpytovat, zpupný, způsob, zřít se, zřít, ztepilý, ...*

– u sloves přejatých zakončených na *-ovat* lze někdy zvolit obě předpony (*zestylizovat* i *sestylizovat, zkontaktovat* i *skontaktovat, skompletovat* i *zkompletovat*) – v případě nejistoty se řídíme tím, že podoba s přeponou z- je vždy správná

!!! výjimky: *skandalizovat* (neexistuje samotné *kandalizovat*), *skandovat, skartovat, skreč – skrečovat, smeč – smečovat, ...*

Předpona vz(e)-

– nejčastěji význam směřování vzhůru: *vzlétnout, vzhlédnout, vzplát, vzedmout, vzeštopit, vzepnout, vztyčit, ...*

!!! ustálené případy: *vzpamatovat, vzbudit, vzbouřit, vzkázat, vzdychat, vzpomínat, vzdát se, ...*

Slova, v nichž předpona rozlišuje význam (příklady):

sedřít	<i>kůži</i>	zedřít (se)	<i>námahou</i>
sjednat	<i>smlouvu</i>	zjednat	<i>pořádek</i>

slíbat	<i>libáním setřít</i>	zlíbat	<i>někoho</i>
smazat	<i>mazáním setřít</i>	zmazat	<i>ušpinit</i>
svést	<i>dohromady, ke zlému</i>	zvést	<i>zkazit</i>
sválet	<i>kmeny ze svahu</i>	zválet	<i>poválet</i>
svrhnout	<i>dolů</i>	zvrhnout	<i>převrhnout</i>
slít	<i>dohromady, dolů</i>	zlít	<i>polít</i>
svolat	<i>poradu</i>	zvolat	<i>zakřičet</i>
sběh	<i>lidu</i>	zběh	<i>dezertér</i>
sběhnout	<i>dolů, dohromady</i>	zběhnout	<i>dezertovat, přihodit se</i>
sbít	<i>k sobě</i>	zbít	<i>natlouci</i>
shlédnout	<i>shora dolů</i>	zhlédnout	<i>spatřit</i>
skopat	<i>kopáním zarovnat</i>	zkopat	<i>někoho; kopáním upravit</i>
skosit	<i>kosou</i>	zkosit	<i>učinit kosým</i>
skout	<i>dohromady</i>	zkout	<i>ukout</i>
skreslit	<i>v technickém kreslení</i>	zkreslit	<i>podat nepravdivě</i>
skroutit	<i>splést dohromady</i>	zkroutit	<i>překroutit</i>
spodobit	<i>přizpůsobit</i>	zpodobit	<i>umělecky zobrazit</i>
spravovat	<i>řídít</i>	zpravovat	<i>informovat</i>
stéci	<i>dolů, dohromady</i>	ztéci	<i>dobýt</i>
stěžovat	<i>naříkat</i>	ztěžovat	<i>činit obtížným</i>
stlouci	<i>dohromady</i>	ztlouci	<i>nabít někomu</i>
strhat	<i>dolů</i>	ztrhat (se)	<i>námahou, kritikou</i>
stvrdit	<i>potvrdit</i>	ztvrdit	<i>učinit tvrdým</i>
súčtovat	<i>sečíst položky na účtu</i>	zúčtovat	<i>vypořádat se</i>
sužovat	<i>trápit</i>	zužovat	<i>úžit</i>

– u príslovcí se řídíme předložkou původního předložkového výrazu:

sbohem, stěží, sdostatek, shora, shůry, svrchu, scestně x zcela, zčásti, zlehka, ztuha, zvesela, zprava, zpravidla, ...

δ -levit (-leva) x -levnit (-levněný), -etmělý (tmít se) x -temnělý (temný)

Spojovník = „krátká pomlčka“

=> v těsných spojeních, jejichž složky jsou ve vztahu souřadném

=> mezi tyto případy patří:

- Složená přídavná jména

rozdělujeme, jestli je mezi složkami vztah souřadící nebo podřadící

- souřadící vztah:

a) první složka je zakočena na -sko, -cko, -ně, -ově – **používáme spojovník**, např.

zemědělsko-potravinářský (= týká se zemědělství a potravinářství), *technicko-ekonomický* (= týká se techniky a ekonomie), *obsahově-významový* (= týká se obsahu a významu), *obchodně-ekonomický* (= týká se obchodu a ekonomie)

b) první složka není zakočena na -sko, -cko, -ně, -ově – **píšeme bez spojovníku**, tj.

dohromady, např. *hluchoněmý, sladkokyselý, červenomodrý*

- podřadící vztah:

-**píšeme bez spojovníku**, tj. dohromady (jména vznikla z ustáleného spojení přídavného jména a podstatného jména)

-např. *vysokoškolský* (= vysoká škola), *latinskoamerický* (= Latinská Amerika), *občanskoprávní* (= občanské právo)

!!! u některých jmen spojovník odlišuje významy

politicko-ekonomický (=politika a ekonomie) x *politickoekonomický* (=politická ekonomie)

kulturně-politický (= kultura a politika) x *kulturněpolitický* (=kulturní politika)

žluto-zelený (= žlutý a zelený) x *žlutozelený* (= žlutý odstín zelené barvy)

-pokud není možné, aby se jednalo o odstín barvy, píšeme bez spojovníku (*černobílý*)

!!! pozor na spojení příslovce a přídavného jména: *průmyslově vyspělý, objemově závislý, časově ohraničený* – píšeme **zvlášť**

➤ Těsné spojení podstatných jmen

malíř-lakýrník (člověk, který je zároveň malíř a lakýrník), *propan-butan* (ale **NE** v případech, kdy je druhý člen určující – *hřib satan, bekyně mniška, kaprad' samec, matematik statistik*)

+ některá historická/cizí vlastní jména: *Otýlie Sklenářová-Malá, Marie Curie-Sklodowska, Henri de Toulouse-Lautrec, Kim Ir-sen*

+ spojení typu *C-vitamin, Rh-faktor* (ale *vitamin C, faktor Rh*)

➤ Názvy oblastí

Frýdek-Místek, Ostrava-město, Brno-venkov, Praha-Smíchov

pokud je součástí názvu víceslovné jméno, nahrazuje se spojovník pomlčkou (*Brno – Královo Pole*), stane-li se toto sousloví součástí výčtu, spojovník ponecháváme (*trasa Brno hl. n. – Brno-Královo Pole – Tišnov – Havlíčkův Brod*)

➤ Oddělení spojky -li

přijde-li, známe-li, dodá-li, sejdete-li se, vytisknou-li, ...

☞ zdali, čili, jestli, neboli, pakliže, nežli, ačli X *zda-li, či-li, jest-li, nebo-li, pak-liže, než-li, ač-li*

➤ Části slov nebo skupin písmen, které se připojují k jiným (či pokračují dále v textu)

spojka *-li*, sufix *-ový*, předpona *od-*, cirkumfix *do- -a, třiceti-* až *čtyřicetímístný* autobus, *jedno-* nebo *dvoudenní* volno, ...

➤ Některá přejatá slova

reprezentant v *ping-pongu*, hokejové *play-off*, moucha *tse-tse* (ale *snack bar / snack-bar / snackbar* a mnohé jiné)

Jak na zápis

Pokud je spojovník na konci řádku a nenaznačuje neúplné slovo, opakuje se na začátku řádku dalšího, např. *česko-/ruský, je-/lí*.

Spojovník na začátku dalšího řádku neopakujeme, naznačuje-li rozdělení slova (např. *pe-/řina, ou-/ško*).

Dělení slov

-dělí se jen slova **víceslabičná**

-SLOŽENÁ slov se dělí na své části (*kameno-lom, leso-park, míru-milovný*)

-slova se SLABIČNOU PŘEDPONOOU se dělí primárně za ní (*vý-let, pře-sít, ne-bezpečný*)

-je-li jasná HRANICE mezi ZÁKLADEM slova a ZAKONČENÍM SLOVA – nejčastěji koncovkou – (začínajícím na konsonant), dělí se primárně na této hranici (*hlub-ší, dělej-me, starost-mi*)

-OSTATNÍ případy se dělí jednoduše na jakékoli slabičné hranici (*dou-fat, vr-hl, vr-bo-vý, mu-ze-um, mi-li-on*)

-slova PŘEJATÁ dělíme obdobně jako česká (*soft-ware, Cam-bridge*)

-zkratky nedělíme (*JAMU, MVDr.*)

-na konci řádku nemá zůstat slabika tvořená jedním písmenem (*o-bě-tovat, i-de-ál-ní*)

ČASTO EXISTUJE VÍCE ALTERNATIVNÍCH ZPŮSOBŮ DĚLENÍ => UVEDENÉ BODY MAJÍ CHARAKTER DOPORUČENÍ (dok-tor i do-ktor, cit-ron i ci-tron, se-stra i ses-tra i sest-ra atp.)

Cvičení

Doplňte s-, z-, vz-

- a) -cestovalý reportér, -ražené mléko, -cukernatělý med, -klonit hlavu, -chátralý dům, -čeřená hladina, -daněné -boží, -běhlý v matematice, -hlížet -hora, -plavná řeka, -duření žláz, -trhaný kůň, -tlačený vzduch, -držet se -těhováním, -běr bylin, hornická -biječka, -běsilá jízda, -borové -pěvy, -jezd spisovatelů, závěrečné -hrnutí, -cedit špagety
- b) -pravit auto, -lít si šaty, -jednat schůzku, -téci vrchol hory, -tvrdit ocel, -užovat rodinu, -lézt do studny, -kroutit provaz, -jednat respekt, -hlédnout film, -trávit dovolenou u moře, modrá -tuha, mít -dostatek financí, -leva na pomeranče, -pravidla nepřijde včas, je to -podivem, dal nám poslední -bohem, tisková -práva, -koncovala s ním, mluvil -patra, celou ji -líbal, -vrhnout vládu, brambory -klíčily, na brzkou -hledanou, -vlékni se, je -běhlý ve fyzice, -hlížel k nebesům, -kapalněný plyn, nebylo mu -hůry dáno, -kosená louka, -kreslený popis
- c) Cvičenci naráz -pažili. Zajíc se -krčil v brázdě. Zlomený prst brzy -rostl. -působil mi starost. -lezli jsme raději dolů. Čaj -chladl. Měla -trnulý obličej. Liják -myl všečen prach. Na podzim listí -žloutlo a -padalo, strýček ho -hrabal na hromadu. Děti -bily svého kamaráda. Krajina -pustla. Výstražně -tyčil prst. Chlapci se -bíhali na hřiště. Švestky na stromech se -cvrkly. -krátili jsme si cestu přes les. Letadlo -vrhlo bombu. Za -běhnutí z armády byl -rána zastřelen. Maruška rušila maminku při -tloukání másla, tak ji maminka -tloukla. Očividně -pychnul. Často si -těžoval -právě hradu a velmi jí tím -tížil podmínky.

Vyberte správnou verzi

- a) malomyslný / malo myslný člověk, řeckořímský/řecko-římský zápas, sladkokyselá/sladkokyselá chuť, českoruské/česko-ruské utkání, zahraničněpolitická/zahraničně-politická záležitost, sociálnědemokratická/sociálně-demokratická strana, politickoekonomická/politicko-ekonomická situace, kulturněspolečenský/kulturně-společenský magazín, francouzskočeský/francouzsko-český slovník, světlešedý/světle-šedý svetr, výchovně-vzdělávací/výchovněvzdělávací program, finančně-nezávislý/finančně nezávislý člověk
- b) černo-bílý / černobílý televizor, odborně zaměřené / odborně-zaměřené / odbornězaměřené časopisy, ruskojaponská / rusko-japonská válka, vědecko-fantastická / vědecko fantastická / vědeckofantastická literatura, malíř krajinář, malíř-krajinář, časověomezená / časově omezená / časově-omezená jízdenka, hudebně vědný / hudebně-vědný / hudebněvědný měsíčník, literárně teoretický / literárněteoretický / literárně-teoretický článek, raněgotická / raně-

gotická / raně gotická / ranně gotická kaple, českoitalský / česko-italský slovník, Rakousko-Uhersko / Rakousko – Uhersko / Rakousko–Uhersko / Rakousko Uhersko / Rakouskouhersko, kulturněvyspělá / kulturně-vyspělá / kulturně vyspělá země, hnědo uhelná / hnědouhelná / hnědo-uhelná pánev, veřejnoprávní / veřejno-právní / veřejno právní televize, římsko-katolická / římskokatolická / římsko katolická církev, dolno-rakouské / dolno rakouské / dolnorakouské vinice, občanskoprávní / občansko-právní / občansko právní řád, společenskoekonomické / společensko-ekonomické / společensko ekonomické změny

Napíšete dohromady, nebo se spojovníkem?

Víšli/Víš-li to, tak nám to řekni. Tzv. šabaty neboli/nebo-li disidentské schůzky organizované Jaroslavem Šabatou koncem 80. let se konaly převážně v bytě Jany Soukupové. Významným organizačním prvkem jenské školy bylo uspořádání žáků nikoli/niko-li po ročnících (čili/či-li ročníkových třídách, jak je běžné v tradičním systému školství), nýbrž do tzv. kmenových skupin. Ohlédnemeli/Ohlédneme-li se do historie, najdeme i opačné příklady. V určité tvůrčí fázi začaly Jiřího Koláře více zajímat „návodů k upotřebením“ nežli/než-li jakékoliv literární dílo prezentované jako báseň. Máteli/Máte-li zájem o informace o naší společnosti, neváhejte nás kontaktovat. Celý večer se ptal sám sebe, zdali/zda-li s ní chce vůbec žít.

Navrhněte místo dělení následujících slov

rozdrobit, naučit, český, snažte se, náprstek, paleček, sběr, nádherně, myslet, školník, ředitelství, nehezky, dobročinný, domluvit, odlet, výprodej, všechno, ctnost, zpestřit